

פרשת ואתחנן

רְצוֹן יִרְאִיו יַעֲשֶׂה וְאֵת שׁוֹעֲתָם יִשְׁמַע וְיוֹשִׁיעֵם (תהלים קמ"ט):

גבור וכו' מחיה מתים אתה' וכו', ואמאי לא רגש עלמא עד 'מחיה המתים' השניה.

ונראה לְיִשָּׁב כשנדקדק הכפל 'מחיה מתים' שתי פעמים. לכן נראה דמחיה מתים הראשון - חוזר על החולים שמגיעים עד שערי מות, ויש חולי שהוא כמת ממש כמו שנאמר (במדבר יב יב) "אל נא תהי כמת" וכו', ועליהם אמר מחיה מתים אתה. וכן מדוקדק ממה שאומר 'אתה גבור לעולם ה' מחיה מתים', משמע הלשון לשון הַיָּה, ותחית המתים המקנה היא לעתיד, אלא כמו שכתבנו. ובוזא אתי שפיר דלא רָגַשׁ עֲלֵמָא עד 'מחיה מתים' בתרא, שהיא תחית המתים ממש, כמו⁶³⁸ שאומר: **מכַּלְכַּל חיים בחסד**, וכאשר ימותו - מחיה אותם ברחמים רבים. ולקמן נפרש כל הפיסקא בס"ד.

באופן כי הנה רבי חייא ע"ה - עודנו עוסק בהוכרת משיב הרוח, קודם שיגיע לשאלה - נענה. והוה והיה **מרים יקראו ואני**

דוד המלך ע"ה גִּלְה הנהגתו יתברך עם הצדיקים בשני מינים חלוקים, כי מהיות הצדיקים משגחים תמיד מאתו - לא יצטרכו לתפלה, אך **יעשה רצונם** תמיד. ולא זו בלבד, אך גם כי יהיו אחרים בצרה ויבואו אליהם להתפלל בעדם, **ישמע** תפלתם **ויושיעם** לאחרים. וזה יישוב הכתוב, דלכאורה לאו סיפיה רישיה, ועם מה שכתבנו ניהא: **רצון יראיו יעשה** - על עצמו, **ואת שועתם ישמע ויושיעם** - לאחרים שהתפללו בעדם:

והוא גם כן ענין הכתוב (ישעיה סה כד) **והיה מרים יקראו ואני אענה, עוד הם מדברים ואני אשמע** דקשה רישיה לסיפיה. וחזין מדרכנו פירש אחי⁶³⁷ ידיד נפשי החכם נר"י במה שאמרו ז"ל (ב"מ פה:) על רבי חייא שאמר 'משיב הרוח' ונשב ויקא, אמר 'מוריד הגשם' ונחת מטרא, כי מטא ל'מחיה המתים' רָגַשׁ עֲלֵמָא. ויש מקשים שהרי כבר קדמה 'אתה

⁶³⁷ שופריה דיעקב, וספר קדושת שבת עמ"ס שבת, ועוד.

⁶³⁸ פירוש: כאלו.

⁶³⁷ הוא הגאון רבי יקותיאל בירדוגו זל"ה אב"ד ור"מ מכנאס, אביהם של הגאונים רבי פתחיה מרדכי זל"ה בעל שו"ת נפת צופים וספר פתוחי חותם על הש"ס, ורבי יעקב זל"ה בעל שו"ת

אענה, עוד הם מדברים - בהזכרה [של משיב הרוח] - ואני אשמע:

קרוב לשועתינו, שלא יניחחו עד (שיתמתק) [שיתמקמק]:

אך לפי דרכנו יהיה כמאמר הכתוב רצון יראיו יעשה, שעל עצמם - טרם יקראו ואני אענה, ועל אחרים - עוד הם מדברים ואני אשמע:

ועוד יש לפרש עוד הם מדברים - דבור בעלמא [בינם לבין עצמם], לומר [איש לעצמו או לרעהו] ש"חסר לנו דבר פלוני" - ואני אשמע. וקרוב לזה פירשו מהר"י אברבנאל ורד"ק ז"ל, שלפעמים יהיה כך ופעמים יהיה כך. וכן דקדקו בנוסח התפלה: טרם נקרא אליך אתה תענה, הוסיפו תיכת אליך לומר שהדבור [שאמר עוד הם מדברים] אינו אליו, רק בינם לבין עצמם [וורק הקריאה היא אליך]:

ועדין יש לדקדק: שאם הכתוב מייעד כך לעתיד לבוא שיהיו ישראל צדיקים ביותר, איך אנו אומרים 'טרם נקרא אליך אתה תענה', ורמות רוחא הוא להתפלל כך: 'טרם', והלואי יעננו אחר כמה וכמה [הפצרות ותפלות], והרי זה כעני עמוף ברעב והוא שואל מאכל מלכים. גם קשה דידיה אדידיה, שהוא אומר 'היה נא קרוב לשועתינו' ומסיים 'טרם נקרא אליך אתה תענה'. גם אומרו 'אתה תענה' ולא תצדק העניה אלא על הקריאה. אך נראה לפי פשוטו דאומרו 'טרם יקראו' - פירשו: טרם יגמרו הקריאה כשיתחילו להתפלל, והוה ליה דומיא ד'נדבר ואתה תשמע'. וכפי זה, שפיר קאמר 'היה נא

ועל הדרך הראשון יבואר הכתוב (תהלים כא ג) **תאות לבו נתת לו, וארשת שפתיו בל מנעת סלה**, וקשה רישיה לסיפיה, וכבר הקשו בן בגמרא (עירובין נד.) ותירצו. ולפי דרכנו אתי שפיר, שעל עצמו - תאות לבו נתת לו, ועל אחרים - וארשת שפתיו בל מנעת סלה. ולזה אמר אחריו כי תקדמנו ברכות טוב: במה שנוגע לעצמו - תקדמנו קודם התפללו אליך, ובתפלתו על אחרים - חיים שאל ממך נתת לו, כר' חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים (ברכות לד.). ולזה אמר (שם פס' ו) **גדול כבודו בישועתך הוד ודדר תשועה עליו**, שבהתקבל תפלתו - יגדל כבודו בעיני כל העם, עד שתשיתו ברכות לעד (פס' ז), שכל העולם יבואו להתברך מאתו בראותם שברכתו מקבלת:

ועוד יש לפרש דרך אחרת ביישוב הכתובים, שהצדיקים - להיותם משגחים - לא יפלו בַרַע במקרה [אלא רצון יראיו יעשה]. ואם-כי לפעמים יצא מתחת ידם דבר שאינו הגון, שעליו יגזרו עליהם שום גזרה, ויתפללו לאל - שועתם ישמע ויושיעם. והוא גם כן מאמר תאות לבו נתת לו - קודם גזרה, ואחר גזרה - וארשת שפתיו בל מנעת סלה:

מכל זה יש לתמוה על מה שאירע לאדונינו משה איש האלהים, כי מי לנו גדול ממנו ע"ה, ואחר כל הטורח והיגיעה [שהתפלל תקט"ו תפלות כמנין ואתחנן כמו שאמרו במדרש אגדה (דברים ג) על הפסוקים

ובזה יתיישב מה שאמרו במסכת שבת (י) על חכם אחד שראה לרבנן כשהיו מאריכין בתפילתם, אמר להם: "מניחים חיי עולם" (למוד התורה) ועוסקים בחיי שעה (התפלה, שעל ידה מקוים להיטיב חיי העולם הזה שהם חיי שעה) ע"כ. ולכאורה קשה, היכי קרי לתפלה 'חיי שעה', שגם התפלה יש בה 'חיי עולם' כמו העוסק בתורה?

אך עם מה שכתבנו מבואר, שהנהגתו יתברך התדירית עם הצדיקים היא במדת הדין, והיא 'חיי עולם'. אך לפעמים - מצד הדוחק - יתנהג ברחמים. והנה העוסק בתורה מקבל חיים מצד הדין, דכתיב (לקמן ל ב) "כי היא חייך ואורך ימך". אך העוסק בתפלה מקבל החיים מצד הרחמים. לזה אמר לאותם המתפללים ומאריכין בתפלה ומתבטלים מן התורה, "מניחים חיי עולם שהיא התורה, ועוסקין בתפלה שהיא חיי שעה" כי החיים הבאים מן התפלה, הם אינם תדירים, רק הוראת שעה בעלמא כפי רצון העליון:

והנה משה רבינו ע"ה אמר וְאַתְּ חֲנֵן אֱלֹהֵי הַבְּעֵת הַהוּא לְאֹמֶר (ג כג), ודרשו רבותינו ז"ל (דברים רבה ב א) לשון מתנת חנם. והנה הוא ז"ל, אף שידע שהקב"ה חפץ בדין כמו שכתבנו, מכל מקום היתה עינו צרה ברוב טוב הצפון לו בעולם האחרון לפי מעשיו, ולא רצה ליהנות ממנו כלום, ולזה היה מבקש מתנת חנם.

ולזה השיב לו הקב"ה רַב לָךְ אֵל תוֹסֵף דָּבָר אֵלֵי עוֹד בְּדָבָר הַזֶּה (ג כו), רוצה

וְאַתְּ חֲנֵן אֱלֹהֵי הַבְּעֵת הַהוּא לְאֹמֶר. אֵד נִי ה' אֵתָה הַחֲלוֹת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדֶיךָ אֶת גְּדֻלָּךְ וְאֵת יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֶׂיךָ וּכְגִבוּרְתֶּךָ. אֲעֲבֶרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן הַהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבֵּנָן (ג, כג-כד) לא נתקבלה תפלתו. אכן, הוא עצמו כבר הניח לנו הקושי בשני מקומות באומרו "גם בי התאנף ה' בנללכם" (לעיל א לו), ובפרשה זו (ג כו) אמר "ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי", וכאשר הרחבנו זה הדבור בסדר הקודם לזה בס"ד. יע"ן שם:

אמנם להבין נוסח תפלתו ז"ל, יש לדקדק אומרו ה' אֱלֹהִים, למה זָכַר שני השמות: שם אדנו'ת ושם הוי"ה, ושם ה' מִנְקֵד בְּנִקּוּד אֱלֹהִים. גם אומרו אֵתָה הַחֲלוֹת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדֶיךָ אֶת גְּדֻלָּךְ וגו', היאך נמשך ממה שהראהו גודלו וכו' שיעבירונו אל הארץ הטובה. ולכאורה אדרבה מגרעות נתן, שאחר שראה גודלו וידו החזקה - לא יצטרך עוד לראות. ויותר יצטרך לראות מי שלא ראה כלל ממי שראה מקצת. גם יש להבין למה תיאר את ה' בתוארים אלו דוקא ולא בזולתם:

הביאור: הנה הקדמנו בסדר בראשית כי ה' יתעלה חפץ בדין. ולא יתנהג במדת הרחמים כי אם על צד הדוחק, והבאנו ראיות על זה. וכתבנו שם שעל זה אין ראוי לאדם להתפלל כי אם אחר הקדימו מעשים טובים, וראוי יותר להרבות במעשים טובים יותר מן התפלה.

למדרה כסדר התפלה שתקנו אנשי כנסת הגדולה:

בתפלה פתח באומרו אֲדֹנֵי ה' אֵתָהּ
הַחֲלוֹת לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גְּדִלְךָ
וְאֶת יָדְךָ הַחֲזִקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בְּשָׁמַיִם
וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֶׂיךָ וּכְגִבּוּרֶיךָ
(ג כד), ה', בלשון אדנות, כמו שאנו פותחים
בתפלה אדני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך,
כי שם אדנות הוא בית-שער ליכנס לעולמות
העליונים, וכמו שהאריך הרב בספר הקדוש
"שערי אורה", וכתב הרב ז"ל שהוא רמז
למלכות וכו'.

ואחר כך אמר שם הוי"ה בניקוד אֱלֹהִים,
לומר שעם-היות שאני מבקש מתנת חנם,
אֱלֹהִים לא תבוז את תפילתי אחר שאיננה
מצד הדין, כי גם בדין ראוי שתקבל תפילתי.
ולהיות שגם הצדיקים הגמורים יכולים
לתבוע בדין, מכל מקום צריך שיהיה ממוזג
עמו קצת רחמים, וכמאמר הכתוב (תהלים קל
ג) "אם עוונות תשמור יה ה' מי יעמוד", ומי
יאמר זכותי לבי וכו', ולכן אמר הוי"ה בְּנִקּוּד
אֱלֹהִים, לומר שאיני צריך לרחמים גמורים,
וגם איני יכול לעמוד בדין, רק בדין שהוא
ממוזג ברחמים:

ואמר אתה החלֹת להראות את עבדך
וגוי ואת ירך החזקה וגוי' (ג כד) כנגד "האל
הגדול הגבור והנורא" (נחמיה ט לב). והם
כנגד שלשה עיקרי הדת באלהותו יתברך:
מציאותו, ויכלתו, והשגחתו. והאמנת
מציאותו יתברך (פירוש) לא-לבד שנאמין
שהוא מצוי, אלא גם שהוא מְחַיֵּב המציאות,

לומר כיון שְׁהִסְכַּמְתָּ שָׂרֵב לָךְ ולא תפחות
ממנו כלום, וכמו שדרשו רבותינו ז"ל (רש"י
כאן ע"פ ספרי במדבר קלה) "רב טוב הצפון לך
ואין אתה מבקש אלא מתנת חנם", [לכן] אל
תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה:

ודקדק ואמר לאמר, והוראת לאמר
שהוא [מתבאר] לפעמים [לאמר] לאחרים'
- אין לה מקום. ונראה שרוצה לומר: ללמד
לדורות הבאים שלא יתלו במעשיהם, רק
[יבקשו] 'מתנת חנם'. וזה כִּן משה רבינו ע"ה
אף שהוא היה יכול לשאול בזרוע, כמאמר
רבותינו ז"ל (ברכות יז) על פסוק 'הרחוקים
מצדקה' (ישעיה מו יב) - שְׁזֹנִין בזרוע:

ועוד יש לפרש שמושה רבינו ע"ה ידע
שכבר נגזרה גזרה בשבועה, אך ללמד
לדורות שלא יתייאשו מן הרחמים ותמיד
יתפללו, אולי יחנן ה', כי דרכיו עמוק:

ועוד יש לפרש: ללמד לדורות סדר
התפלה, כמאמר רבותינו ז"ל (ע"ז ז) שיסדר
שבחו של מקום ואחר כך יתפלל, דכתיב
"לשמוע אל הרנה ואל התפלה". והוא שאמר
(איכה ב יט) קומי רוני בלילה וגו', והדר שפכי
כמים לבך. וכן עשה משה רבינו ע"ה: [תהלה]
אתה החלֹת, והדר אעברה נא:

ועוד יש לפרש ואתחנן אל ה' בעת
ההיא לאמר, לומר שיעשו תפלתם תחנונים
כמו שאמרו (ברכות כה) העושה תפלתו קבע
- אין תפלתו תחנונים. עכ"ל. וזהו לאמר,
שילמדו קל וחומר ממושה, ובמדרש רבה
פירשו, עֵין לעיל. ואכן, בנוסח תפלתו דקדק

והוא שאמר משה (לקמן ד לה) **אתה הִרְאֵתָ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים**, לומר שלא בקבלה ולא במופת [אתה יודע זה], אלא בראיה ממשי. ולזה אמר משה רבינו

יאכל פריה" (משלי כו יח), עם כל זה נצטרף לזה קצת מגזרת ישראל וכעס ה' על משה רבינו ע"ה, והעביר השררה מבניו לגמרי שלא נשמע להם קול בשום שררה, ובודאי שעצב היה בלבו של אדוננו על זה:

עם שיש לי בו טעם אחר, מאשר רצה הקב"ה לזכות את ישראל למנוחות ראשים, ואם ירשו בניו של אדונינו גדלת אביהם, פשיטא שאין מי יוכל להרים ראש נגדם, כי מי הוא שיעזיב זרע משה רבינו ע"ה ולמנוחות ראש זולתם, כי להם נאה ויאה מכל ישראל, מלבד שלא יבחנו בהם אם הם ראויים או לא, כי גדלת משה רבינו ע"ה תכסה על כל מומיהו, מלבד שגם המה ינחנו על הצבור שררה ואימה יתרה. ואם יאמר אומר כי הפלינו לעשות, השב ישיבוהו "ומי אביהם? הלא הוא אבינו רוענו ומחשבות ה' עמקו".

הואיל והתחלנו לפרש קצת מנוסח התפלה, עלינו

לפרש ולישב קצת לשונות קשים וכפולים שבנוסח התפלה.

תחלה תקנו לומר ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך, הנה באו להסיר תלונה רבתי מעל האדם, כי איך יוכל לפתוח פיו ולדבר בשבחו של מקום ברוך הוא כאשר ישבח לשאר הנמצאים, לקרותו בשם גדול גבור ונורא, והוא נעלה ומרומם על כל שבח ותהלה, ויפה היתה השתיקה, וכמאמר הכתוב (תהלים סה ב) "לך דומיה תהלה". לזה אמר: רבנו של עולם אתה בראת בי פה ושפתים, ואיך אוכל לעוצרם מלהודות לך,

ועל דרך מאמר הכתוב (איוב לב יח) "הציקתני רוח במני", כי הנפש אשר בי לא תשקוט ולא תנוח ולא תחסום מלדבר ומלהודות לך כפי הרגלי וקוצר לשוני. לזה אמר אדני אתה שפתי תפתח, לזה ופי יגיד תהלתך ולא תשת עלי חטאת. ואז, יפתח פיו ברעדה ואימה:

ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו א' אברהם א' יצחק וא' יעקב. אף שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות מז) אין קורין אבות אלא לשלשה, נראה שכאן שהזכיר אברהם יצחק ויעקב בפירוש, אם כן באזמרו אלהי אבותינו רמז לאבותינו [שהם] כל ישראל הראשונים בכלל, לומר שאלהותו יתברך ירושה היא לנו מאבותינו, ואם לא נענה בזכותינו - תענה אותנו בזכות אבותינו ה' קדושים אשר בארץ המה, דור דור ופרנסיו שפלים עבדו אותך באמת ובתמים. ואם לא תעשה בזכות אבותינו, עשה בגין אברהם יצחק ויעקב:

ואמר בכל אחד אלהי, עם שכן לשון הכתוב - רמז בזה למאמרם ז"ל במסכת בבא מציעא (פה) דלא אוקמינהו לאברהם יצחק ויעקב בבת אחת, כדי שלא יקדמו בתפלה ויביאו לגאולה שלא בזמנה, לזה אנו אומרים אלהי אברהם אלהי יצחק וכו', שכל אחד מתפלל ומקבל אלהותו יתברך בפני עצמו, ורוצים לרמוז שבזכות תפלתם לא תבזה תפילתנו. ובוז ניחא אמרו אלהי אברהם וכו', דקשה טובא איך נגדיל לאלהי עולם-כלו באמור לו שהוא אלהים [של] יחיד אחד, ומאי רבותא בזה, והוי כאומר למלך על כמה מדינות - "מלך חצר אחת?" אלא שהוא על

צדקתם ועבודתם. ואחר שהזכיר זכות אבות, אז פתח את פיו בתואריו יתברך:

האל הגדול הגבור והנורא, כמו שאמר משה⁶³⁹ רבינו ע"ה (דברים י יז). ולהיות שיש 'עון אשר חטא' לעשות לו יתברך תוארים בחיוב כמו שנתבאר, לזה הקדים זכות שלשה אבות: הגדול כנגד אברהם שרמוז במדת החסד, שכן כתיב "חסד לאברהם" (מיכה ז ב), והגדולה היא החסד כנודע וכו', וכמאמר הכתוב (דו"א כא יא) "לך ה' הגדולה והגבורה", שהם שתי מדות חסד וגבורה. הגבור כנגד יצחק שהוא במדת הגבורה, כמאמר הכתוב "ופחד יצחק" (בראשית לא מב). והנורא כנגד יעקב שאמר "מה נורא המקום הזה" (שם כח יז), וכתיב (שם לב ח) "ויירא יעקב מאד", והוא רמוז במדת התפארת. ואחר שתיאר אותו יתברך בתוארים אשר בשמים ממעל, תיאר אותו במדותיו אשר בארץ מתחת, ואמר:

אל עליון גומל חסדים טובים קונה

הכל וזוכר חסדי אבות וכו'. ויש לדקדק ואמרו קונה הכל שאין לה מקום לכאן, שהוא תואר בעצמו יתברך, ואיננו עם בריותיו, והיה צריך לומר "אל עליון קונה הכל, גומל חסדים טובים".

גם יש להקשות ואמרו גומל חסדים טובים, שהחסדים לעולם טובים. ולפי פשוטו נראה ש'טובים' [הוא] תואר לבני אדם הטובים, וכאלו אמר גומל חסדים לטובים, וחסר, כמו 'מלוח ה' חונן דל' (משלי יט יז), שהוא כמו ל'ה'. ועוד ירמוז שיש חסדים שתחלתם רע, כמעשה ר' עקיבא שאמר (ברכות ס) "כל מאי דעבדי מן שמיא, לטב עבדי", וכמעשה אותו אדם שרצה לרכוב בספינה, ונשברה רגלו ולבסוף טבעה הספינה וכו' (נדה לא).⁶⁴⁰ ובמדרש רבה (ויק"ר ה ד) "לטובתי נשברה [רגל] פרתי"⁶⁴¹. לזה אמר שה' גומל חסדים שפלים טובים. ולהפליג אמר כן, שמלבד שלפעמים גומל חסדים תחלתם רעים - מכל

639. וכן הוא גם בנחמיה ט לב.

640. וז"ל הגמרא: דרש רב יוסף: מאי דכתיב (ישעיהו יב) אוֹדֵךְ ה' כִּי אֲנַפְתָּ בִּי יֵשׁוּב אִפְךָ וְתִנְחַמְנִי, כִּמְהָ הַכְּתוּב מְדַבְּרִי בְשָׁנִי בְנֵי אָדָם שִׁיּצְאוּ לַמְּחֹרָה, יֵשֵׁב לוֹ קוֹץ לְאַחַד מֵהֶן - הַתְּחִיל מִחֶרֶף וּמִגָּדָף. לִימִים, שִׁמְעַ שְׂמִיכָה סְפִינְתּוֹ שֶׁל חֲבִירוֹ בֵּים, הַתְּחִיל מוֹדָה וּמִשְׁבַּח, לִכְךָ נֹאמַר יֵשׁוּב אִפְךָ וְתִנְחַמְנִי. וְהֵינּוּ דֹאמַר רַבִּי אֱלֵעִזֵּר: מֵאִי דְכִתְיִב (תְּחִלִּים עב) עוֹשֶׂה נְפִלְאוֹת (גְּדוּלוֹת) לְבָדוֹ וּבִרְדּוֹ שֶׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם - אִפִּילוֹ בַּעַל הַנֶּסֶם אֵינוֹ מְכִיר בְּנִסּוֹ.

641. וז"ל המדרש: מתן אדם ירחיב לו (משלי יח), מעשה בר' אליעזר ור' יהושע ורבי עקיבא שהלכו

לחולות אנמוכיא לעסק מנבת צדקה לחכמים, והוה תמן חד בר נש והוה שמיא אבא יודן והוה יחיב פרנסה בעין טובה. פעם אחד ירד מנכסיו וראה רבותינו שם ונתכרכמו פניו. הלך לו אצל אשתו, אמרה לו אשתו: מפני מה פניך חולניו? אמר לה: רבותי כאן, ואיני יודע מה לעשות. אשתו שהיתה צדקה ממנו אמרה לו: לא נשתיר לנו אלא שדה פלוני בלבד. לך מכור חציך ותנה להן. הלך ומכר חציך ותתנה להן. נתפללו עליו ואמרו: המקום ימלא חסרונך. לאחר ימים, הלך לחרוש בחצי שדהו. עם כשהוא חורש נפתחה הארץ לפניו ונפלה פרתו שם ונשברה רגלה. ירד להעלותה והאיר הקב"ה עינו ומצא שם סימה (= ממנו). אמר: לטובתי נשברה רגל פרתי!

מקום [על הרוב] גומל חסדים [שפָּלָם] טובים. ומנוסה התפלה וגומלנו חסדים טובים משמע כפירוש זה⁶⁴². ועוד יש לומר שיש חסדים שאינם טובים, כמו נתינת הצדקה לעני שמתבייש לקבלה, ויש עמה קצת רע, ונתינת ה' יתברך פְּלָה טוב:

ולכן נראה [לְיָשֵׁב] הקושיא הראשונה, שהיא [- קונה הכל] - סמוכה ומורדפת למאמר וזוכר חסדי אבות, לומר שה' יתברך [עם זה שהוא קונה הכל, עם כל זה הוא] זוכר החסדים שעשו האבות [כמו שיתבאר]. ו[קודם] צריך להבין מהו חסדי אבות, אם על החסד שהיו עושים עם בני אדם, למה לא זכר כל מעשיהם וצדקתם, והיה לו לומר צדקת אבות. ועוד, שלא נתפרסם במדה זו כי אם אברהם אבינו ע"ה בהכנסת אורחים וכיוצא. ודרך דרש נראה [שכָּן] על המצוות שעשו, שרובם עשו מה שלא נצטוו, והם כעין חסד, שהעושה דבר שאינו מחֻיב בו נקרא 'חסד'. ועוד יש לפרש שפָּלָם נהגו במדת החסד כמו אברהם אבינו ע"ה.

ולזה אמר קונה הכל וזוכר חסדי אבות, לומר: שעם-היות שהכל שלו כמו שאמר דוד המלך ע"ה (דהי"א כט יד) "ומידך נתנו לך", עם כל זה זוכר חסדי אבות ומביא גואל, כמאמר רבותינו ז"ל (ב"ב י). שהצדקה מקרבת הגאולה, דכתיב (ישעיה נא א) "שמרו משפט ועשו צדקה" וגו'. והנה בדין - כל מה

שעשו האבות לא יקראו חסדים אחר שהכל מאתו, על דרך "מי הקדימני ואשלם" (איוב מא ג), ולזה אמר: עם היותו קונה הכל, זוכר חסדי אבות וקוראם בשם חסדים:

ואומרו ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה, (א) יכוֹן על הגאולה העתידה ולזה אמר באהבה, לומר כי לא בצדקותינו וביושר לכבנו - רק באהבתו יתברך לנו.

ואמר מלך עוזר ומושיע ומגן כנגד שלש כתות שבישראל: צדיקים גמורים, ורשעים גמורים, והבינוניים. כנגד הבינוניים - אמר מלך עוזר, שעוזר עם קצת מעשים שבידיהם. מושיע - כנגד רשעים גמורים שאין להם עוזר ממעשיהם, יצדק בהם לשון ישועה. [ומגן - כנגד צדיקים גמורים] וכמאמר הכתוב לאברהם "אנכי מגן לך" (בראשית טו א), שהצדיקים - הקליפות מתגרים בהם. ולזה אמרו (חולין צא) שתלמיד חכם צריך שִׁמּוּר, וה' יתברך מגין עליהם, וכאומרם בגמרא (פסחים קיב) "אי לאו דמכריו עלך ברקיע הזהרו בנחמני ובתורתו [הוה סכנתך]". וסיים בצדיקים גמורים כדי לסמוך עלה מגן אברהם:

אתה גבור לעולם ה' מחיה מתים אתה וכו'. יש לַדְּדֵק שזכר תחיית המתים ד' פעמים. ולעיל פירשנו שהראשון רמז לרפואת החולים-שהם-כמתים⁶⁴³. ולפי דרך

⁶⁴² שאינו טובי אלא כמ"ש.

⁶⁴³ דהיינו חולים קשים שהגיעו עד שערי מות.

⁶⁴² שאנו מבקשים שה' יגמלנו חסדים שכולם טובים מתחילה ועד סוף, ולא יהיו תחלתם רעים ח"ו, שאם לא כן מאי 'חסדים טובים'? וכי יש חסד

זה נאמר דאומרו אחר כך **רופא חולים** - הם שאר חולים או חולאים של פצעים. גם יש לדקדק שבאחרונה אמר **מלך ממית ומחיה**, למה זכר המיתא [ודי היה לומר "מלך מחיה"]. גם אומרו **מצמיח ישועה** אחר תחיית המתים, ולפי האמת הישועה קודמת לתחיית המתים.

ואחר כך **מצמיח ישועה** אינה תשועת הגופות, שהיא קדמה לתחיית המתים. אבל זאת היא תשועת הנפשות בעת עמדם לדין, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ר"ה טז:) שלש כתות ליום הדין: צדיקים גמורים, ורשעים גמורים, ובינוניים. רב חסד - מטה כלפי חסד. ולזה אמר **מצמיח ישועה**.

ונראה שרמז המסדר בבבא זו ג' מקומות שהיתה תחיית המתים על ידי הצדיקים, והם: אחד - על ידי אלישע, ואחד - על ידי אליהו, שאליהו החיה בן הצרפית ואלישע בן השונמית, והשלישי - מתים שהחיה יחזקאל. תחלה אמר **אתה גבור לעולם** הי מחיה מתים אתה, רמז לבן הצרפית שהחיה אליהו. **מחיה מתים ברחמים רבים**, רמז לבן השונמית שהחיה אלישע. ומקיים **אמונתו לישני עפר**, רמז למתים שהחיה יחזקאל שהיו ישני עפר, לא בן המתים הראשונים שזכר [שהחיו אליהו ואלישע] - שעדיין לא נקברו, לא בן המתים שהחיה יחזקאל - כבר היו עפר. וסיים בתחיית המתים העתידה, ואמר **מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך**, שזו גדולה מכלם:

ונראה שמה שתקנו אנשי כנסת הגדולה לזכור תחיית המתים **בראש התפלה**, יען שהיא אמונה מחזקת כל האמונות שמחייב כל בר ישראל להאמין אותם: מציאותו יתברך, והשגחתו, ויכולתו. ועוד מסתעף ממנה אמונת קדוש העולם, שבחאמין התחיה - יאמין החדוש:

ואחר כך אמר **אתה קדוש**, לומר: שאף שפתחתי פי לספר קצת תהלותיך, ידעתי שאתה רחוק ממני מרחק רב, שאתה קדוש ונבדל ממני הבדל רב, וידעתי שכל תהלותי - הבל לפניך, שהרי קדושים - שהם (כמלאכים) [המלאכים] - בכל יום יהללוך מלה, וכמאמר הכתוב (מלאכי א יא) "כי ממזרח שמש ועד מבוא גדול שמי בגוים":

ויש לדקדק בלשון הקדיש, שאנו אומרים **שמה דקודשא בריך הוא**, שהיה לנו לומר שמה דקדיש, כי קודשא הוא תרגום קודש, ותרגום קדוש הוא קדיש, ואחר שבלשון הקודש אומרים 'הקדוש ברוך הוא' - כן צריך לתרגם. ושמה [יש לפרש] דקודשא היא מקור, והשי"ת הוא מקור הקדושה. ועדין צריך ישוב:

ואחר שסיים שלשה בבות מתהילתו

ואמר **מלך ממית ומחיה**, רמז למה שאמרו ז"ל (שבת קנב:) במעשה דאחאי בר יאשיה, שהרגיש בו חכם אחד שעדין הוא חי בקבר, והקשה לו: והכתיב "כי עפר אתה ואל עפר תשוב?" ותרין: ההוא - שעה אחת קודם תחית המתים. נמצא שקודם התחיה צריכים למות כל הצדיקים ואז יחיו. ולזה אמר **מלך ממית ומחיה**, ממית ברישא והדר מחיה:

שהוא כלִי, וההיפך - לחסר דעת אומרים שאינו כלִי, והוא מן הטעם שאמרנו:

ואמר אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה. הכפל והשנוי [צריכים ביאור]. ונראה, כי האדם - בתחלת בריאתו נקרא 'אדם', ואחר שגדל נקרא 'אנוש' מלשון כאב כמו "אנוש לשברך נחלה מכתך" (ירמיה ל יב). והאדם בעת יגדל ירבו כאביו ועמליו, וכמאמר הכתוב "ויוסף דעת יוסף מכאוב" (קהלת א יח). וגם היא מלשון איש. והאדם בתחלתו יש בו דעת בכח, וכאשר יגדל ויתבונן ויכיר - נקרא 'מבין'. ולזה אמר אתה חונן לאדם דעת, בעת הגדלו יש בו כח הדעת, ובעת יגדל - ומלמד לאנוש בינה, שזה בכח הלמוד:

ועוד יש לפרש דעת ובינה הם שני ענינים, דעת היא ששונים בה כל בני אדם, ובינה היא שיתחלפו בה בני האדם, וימצא אחד חכם יותר מחברו ואחד משנה מחברו. ולזה אמר בה ומלמד לאנוש בינה, שהתחלפות - מכת הלמוד: יש מי שיש לו כח לקבל הלמוד, ויש שאין לו כח לזה. ומכל מקום בדעת - שזה כל מין האדם שיש להם היכרא פנמצאות, מה שאין בבהמות.

והוא מאמר שלמה המלך ע"ה (משלי ב ו) כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה (הכמה [- היא ההכרה הנמצאת בכל מין האדם⁶⁴⁴,

יתברך, אמר נקדישך ונעריצך. ונראה שאומרו נעריצך הוא אומרו "מלא כל הארץ כבודו", שנקדישך הוא קדוש קדוש קדוש, ונעריצך הוא מלא כל הארץ כבודו, כי זהו עריצותו שהוא מלא עולם.

אך צריך לתת טעם למה שאין אומרים זה אלא בעשרה, ואנכי יש לתת טעם לאומרים (וזה"ק וישלח קעה) כל בי עשרה שכינתא שריא. ונראה שהוא הטעם, יען כי שם הוי"ה ברוך הוא מתחיל ביו"ד שהוא עשרה. ועוד יש לפרש כי עשרה יש בהם כל אותיות השם, יש יו"ד ויש וי"ו ויש ה"א, כי פחות מעשרה חסר יו"ד, אכן בעשרה - כלם בו. ונראה כי כל דבר שהוא על ידי [ש]אחד אומר והאחרים עונים, אין אומרים אותו אלא בעשרה, שאין שבח [כזה] ראוי ליאמר אלא לפני המלך ברוך הוא וברוך שמו, [ועל כן צריך עשרה, דכל בי-עשרה שכינתא שריא]:

ואחר כך התחיל בבקשת צרכי האדם והתחיל בדעת, יען כי כל צורכי האדם וכל טובותיו לא יתכנו אלא בדעת, וכמאמר רבותינו ז"ל (קהלת רבה ז א) "דעת קניית - מה חסרת", כי הדעת הוא כלי לקבל כל הטובות, ואם אין כלי - יתפזרו כל הטובות שבתוכו. ומרגלא בפי בני אדם לקרוא לאדם בר-דעת

ודבר הלמד מענינו הוא, שסמך דעת לתבונה שהיא הבינה.

644. ולפי זה, חכמה שאמר שלמה - היא דעת שאמרו אנשי כנסת הגדולה בתפילה. ודעת שאמר שלמה - היא בינה שאמרו אנשי כנ"ג בתפילה,

מפיו דעת ותבונה - היא החכמה שבאה בגזירה, כמו שאמרו חז"ל (נדה טז:) טפה זו מה תהא, חכם או טפש. ולזה אמר מפיו, והיינו בגזירתו, כמה דאת אמר (במדבר כז כא) "על פיו יצאו".

ועוד יש לפרש שכך לשתי החכמות: חכמת השכל וחכמת התורה, כמו שכתבנו בהקדמת זה-הספר, יעין שם. ולזה אמר כי **הי יתן חכמה, מפיו** - והיינו מתורה שנתנה לנו מפיו - **דעת ותבונה, יעין שם**. ולזה סיים ברוך אתה הי חונן הדעת, שהוא על כל פנים [שוה] במין האדם:

ואחר כך אמר **השיבנו**, לומר שאחר שהכל מאתך - תתחסד עמי בזה, יען כי על ידי הדעת המתוסקף באדם - בלז מלא עסקים [הגורמים לו לחטוא], מה שאין לבהמות. ולזה אמר **השיבנו אבינו לתורתך**, וכמאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט נט) **הִשְׁבַּתִּי דַרְכֵי וְאִשִּׁיבָה רַגְלִי אֶל עֲדוּתֶיךָ**, יאמר: חשבתי לילך אל עסקי, אבל אני השיבותי רגלי אל בית המדרש ללמוד תורתך, [וכמאמרם ז"ל (ויקרא רבה לה א) אמר דוד: רבש"ע, בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר: למקום פלוני ולבית דירה פלונית אני הולך, והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות. הדא הוא דכתיב "ואשיבה רגלי אל עדותיך"]].

והוא עצמו שאנו אומרים **השיבנו אבינו לתורתך**, שתשדד לבנו להניח הכלי העולם ולשוב לתורתך ונהיה לומדים ועושים, והוא וקרבתו מלכנו לעבודתך. ויען כי תחלת דינו של אדם על דברי תורה כמאמר רבותינו

ז"ל (מנהדרין ז), לזה תחלת הבקשות בקש על התורה, אך הקדים הדעת שהוא כלי לכל השאלות שבעולם כמו שנתבאר, ואם חטאנו - החזירנו בתשובה שלמה לפניך.

ושלא תהיה התשובה כטובל ושרץ בידו, אמר **סלח לנו אבינו כי חטאנו, מחל לנו מלכנו כי פשענו**. [טעם] חפץ והשנוי, כי כל ישראל נקראו בנים, ואף אם חטאו - אם יהיה החטא בשוגג, יקראו בנים. אך אם פשעו והזידו - יקראו בשם עבדים, וכמאמר הכתוב (יוחאל כ לב-לג) "אשר אתם אומרים נהיה כגוים וגו', חי אני נאם ה' וגו' אם לא ביד חזקה וגו' אמלך עליכם". ולזה אמר סלח לנו אבינו כי חטאנו [בשוגג], ואם פשענו ומרדנו שאז תקרא בשם מלכנו - מחול לנו מלכנו כי פשענו.

ואחר שבקש על העונות והפשעים המבדילים בינינו ובין אלהינו, אמר: אז - כשתמחול לנו - ראה נא בענינו ודיבה ריבנו בזמן הגלות, ומהר לגאלנו, שעל ידי שתשגיח בגלותנו זה - יהמו נא רחמך עלינו לגאלנו:

רפאנו ה' ונרפא הושיענו ונושעה. צריך להבין אומרו ונרפא, פשיטא שהמקבל רפואה מתרפא. גם אומרו כי אל רופא רחמן ונאמן אתה, מה ענין הנאמנות בכאן. ונראה שמסדר התפלה רמז בזה על שני מיני רפואות: רפואת הנפש ורפואת הגוף. והנה רפואת הנפש - היא [הרפואה] מהמזגים הרעים, ויש [מי ש]אתו נפש גבוהה, לא תסור מעליה אף־לָּתָּה כי אם על ידי כמה

הַתַּעֲלָה, שאומרים בפירוש והעֲלָה אַרוּכָה ומרפא לְכָל תַּחֲלוּאֵינוּ. וגירסת הַעֲלָה לא יצדק לשמירת הבריאות.

ולכן נראה כמו שנתבאר שאַרוּכָה - הוא לשון מבורר יותר על חולי הפצעים, דהיינו שמעלה בשר, שיש בו אַרוּכָה, כי בשר העולה בפצעים הוא תחלה קרום מחמת מכה ומיד נסתר, כי הוא בשר שהרופא גורדו, לא כן כשמתחיל להתרפאות - הוא בשר של אַרוּכָה. ומרפא - על חולי הכולל כל הגוף:

ואומרו ג' לשונות: תַּחֲלוּאֵינוּ מַכְאוּבֵינוּ מְכוּתֵינוּ, הם שלשה מיני חולאים: הא' הרע יותר - הוא מיני הקדחות רחמנא ליצלקן, שהם פְּרִינְקָא⁶⁴⁵ דמותא. הב' הם הפסד טבע אחד מאיברים הפנימיים, איברי המאכל ואיברי הנשימה, שיתחדש מהם חולי השלשול וחולי החזה כאב לב וכיוצא. הג' הם מכות ופצעים באיברים החיצוניים, ועליהם אמר תַּחֲלוּאֵינוּ מַכְאוּבֵינוּ מְכוּתֵינוּ, על הסדר שזכרנו:

ואומרו כי אל רופא רחמן ונאמן אתה, בא להבדיל בין רפואה טבעית לרפואה מלאכתית, כי הרפואה המלאכתית שהיא על ידי אדם, עמה יהיה אכזריות הרופא, שאלמלא כן לא ירפא. ולפעמים יהיה הרופא רמאי להאריך ימי חליו, וכמו שאמרו ז"ל בקדושין (פב.) בעשרה דברים שנאמרו ברופא. יְעִין שם. אמר: שה' יתברך

הַרְגֵּלִים, כמו שספרו ממלך אחד וכו', ויש [מי ש]אתו נפש עיזלה, וכמה מדות מנגנות קבועות באיזה נפשות, ולא יסורו כי אם על ידי תרופות רבות והַרְגֵּל רב מאד, וכמאמר הכתוב (משלי כו כב) "אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות פְּעָלִי לא תסור מעליו אִוְלָתוֹ".

והנה ה' יתעלה כבר רפא כל תַּחֲלוּאֵינוּ בתורתו התמימה, שעל ידי ההרגל וההתמדה בה לילות וימים יסורו כל הטְּכָעִים הרעים, אבל צריך עם זה קצת תְּקוּן במזג האדם. והנה האדם חסר שנים אלו: ההתמדה בתורה והמזג הישר. ולזה אמר רפאנו ה' - שתתן לנו לב לעסוק בתורתך הַמְרַפָּאָה כל חולי. ועוד, שתיישר מזגנו לקבל הרפואה, וזהו ונרפא.

ואחר שבקש על חולי הנפשות, בקש על חולי הגוף באומרו והעלה אַרוּכָה ומרפא לְכָל תַּחֲלוּאֵינוּ. וקדוק אַרוּכָה ומרפא, נראה שהם שני דברים: אַרוּכָה נאמרת על חולי הפצעים והחבורה, וכאומרם בגמרא חולין (קכה.) "זה מעלה אַרוּכָה", דהיינו שיחזור הבשר החי שהוא באדם כל זמן אורך ימיו. וכבר פירש כן הרב בספר בינה לעתים בפסוק "כִּי אֶעֱלֶה אֶרְכָּה לָךְ וּמִמְכוּתֶיךָ אֶרְפְּאֶךָ" (ירמיה ל יז), אלא שהוא ז"ל פירש דַּארוּכָה היינו שמירת הבריאות, דהיינו שלא יחלה כלל, ואם יחלה - וממכותיך ארפאך. עכ"ד ז"ל. אלא שקשה לפירושו מלשון נוסח

645. המוציאים לפועל, השלוחים (ע"פ בבא מציעא פג.).

- בהמציאו רפואה טבעית בהשגחתו - הוא
רופא רחמן ונאמן:

ברכנו ה' אלהינו בכל מעשי ידינו.
להיות שאמרו ז"ל (תענית יט:) נפיהי כפן
בטבריה מדלית איסר - לזה תתלה בקש
ברכנו בכל מעשה ידינו, והדר **וברך שנתנו**
בגשמי רצון או במללי ברכה, כי לא יועיל
המטר והמל אם לא בהקדמת ברכת מעשה-
יד.

ואמר ותהי אחריתה חיים ושבע, כי
בבא השבע בא חיים, כמאמר רבותינו ז"ל
(תענית ה:) כי יחוב רחמנא שובעא - לחיי הוא
דיחוב. והוא אצלי מאמר הכתוב (תהלים כג א)
ה' רועי לא אחסר, יאמר כיון שה' רועי - לא
אחסר מן העולם, וחזור על עצם האדם.

ואמר חיים ושבע ושלוש, כנגד שלש
רעות שהטיל ג' הנביא על דוד המלך ע"ה:
דבר או רעב או מלחמות (ש"כ כד יב), וג' אלו
מצויים בעולם, וראינו בעינינו בעונותינו
הרבים, ולזה ותהי אחריתה חיים - לאפוקי
דבר, ושבע - לאפוקי רעב, ושלוש - לאפוקי
מלחמות:

השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו
כבתחלה, הוא כלשון הכתוב (ישעיה א כו)
והשיבה שופטיך כבראשונה ויועצריך
כבתחלה, והיועצים הם היודעים בסוד
העבור, וכמו שפירשו בגמרא סנהדרין (פו.)
"יועץ" - זה שיודע לעבר שנים וכו'.

ומלוך עלינו מהרה אתה ה' לבדך
וכו', יראה מזה שאף שתחזור מלכות בית
דוד למקומה, לא יהיה נוחג כדן המלך, וכל

האמור בפרשת מלך לא יזכר ולא יפקד, כי
מנוי המלך - תחלתו היה באף ובקמה, וכמו
שנאמר בשמואל (ש"א חז) "כי לא אותך מאסו
כי אותי מאסו", וכתוב (הושע יג יא) "אתן לך
מלך באפי" וגו', וכל שכן שמנוי המלך אינו
כי אם לחסרון דעת ההמון, ולעתיד לבוא
כתוב (ישעיה יא ט) "כי מלאה הארץ דעה את
ה'", אך מלכנו משיחנו יהיה לאות ולמופת
בתוך בני ישראל כמו שהיה משה רבינו
ע"ה והשופטים אחריו. ולזה אמר ומלוך
עלינו מהרה אתה ה' לבדך דייקא. והוא
שאמר צפניה (ג טו) "מלך ישראל ה' בקרבך
לא תיראי רע עוד":

ואמרו ברחמים, כי מלכות בני אדם
לא יבצר מהיות בה קצת אכזריות למלאות
רצון המלך. ומי לנו גדול משלמה המלך ע"ה,
אמרו עליו ישראל (מ"א יב י) "אביך הכביד
את עלנו", והשיבם רחבעם (שם שם יא) "אבי
יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם
בעקרבים", ומלכותא דרקיעא שתגלה
במהרה בימינו ברחמים בצדק ובמשפט,
מצורף כי על אותו הזמן אמר הכתוב (ישעיה
כ ד) "וכתתו חרבותם לאתים" וגו' ומה בצע
במלך. וספרו על פילוסוף אחד שהיה לפני
מלך אחד, אמר המלך לפילוסוף: מי יתן והיו
כל בני אדם כמותך בדעת והשכל. אמר לו:
אדוני המלך, אם היו כל בני אדם כמותי -
לא היית אתה מלך:

ומים מלך אוהב צדקה ומשפט, כי
כל מלך בשר ודם - השררה תמנענו מאהוב
הצדק והיושר, כי הם כמעט שני הפכים,
ובפרט בדברים הנוגעים לעצמו, כי אין אדם
רואה חובה לעצמו:

במלת צדקה, דלפי מה שפירשנו - לא יצדק בו יתברך לעשות צדקה כפי ביאורה במקום שתבא סמוכה אצל משפט, רק משפט. כי, אם יחטא איש לאיש בנטילת ממונו, לא ישלחו מן השמים שליח להוציא מזה וליתן לזה, רק יענישו הגזול וישלמו לנגזל, וזהו משפט ולא (צדק) [צדקה]. וגם כל שאר חטאים לא יצדק בהם כלל (צדק) [צדקה] רק "משפט", או "משפט-צדק", או "צדק" לבד - שמוּרָה על אמיתות הדין.

אך מה שאמר המלך המשפט, פשוטו המלך העושה משפט. אך נראה כי רמזו בזה מה שאמר התנא (אבות ד' כב) "הוא הדיין הוא העד הוא בעל דין והוא עתיד לדון", יען שהמשפט נגמר בארבעה: בדין החותך הדין, ובעד שיעיד, ובתובע, ובשומר שיגמור הדין לקים אשר יאמר השופט. וברוך הוא וברוך שמו - הכל בו, ולזה נקרא המלך המשפט, שכל הדברים הצריכים למשפט הם בו, והוא כולל כל המשפט. ולהיות שיש כמות המכחישים משפטיו יתברך ודיניו, והם המינים והכופרים, לזה קבע להם ברכה ואמר:

למלשינים אל תהי תקוה וכל המינים כדג יאבדו. תחלה - קלל המלשינים והם המגלים רזי ישראל לאמות העולם, וישראל מתייראים מהם לשלא [לשינו] עליהם על כן יקללו הרשעים המקללים⁶⁴⁶, לזה הקדים ואמר "למלשינים אל תהי תקוה".

ותוכחת מגלה אתי על הראשים ועל המנהיגים, ובפרט הנקראים בעלי תורה, כי יעשו מה שלכם רואה, ולהיות שאין מקלים - נכשלים בכמה דברים, ובפרט במילי דממונא. ומחסרון המוכיח אותם - לא יכירו במומם, ולפי דעתם יתחלכו למישרים. ואני אמרתי כי מצד זה - טובים הם דלת העם מהראשים המנהיגים, ויותר מהראשים - בעלי הוראה המוכיחים לעם. ואמרתי על זה משל נאה, כי דלת העם - הם כהולכים בדרך שיש בה לסטים הרבה, אך יש אתם מנהיג המגין עליהם ונלחם עליהם, והראשים - הם כהולכים בדרך שיש בה לסטים מעט ואין אתם מנהיג. כך דלת העם - מסכנים מצד עצמם ובטוחים מצד אחרים המחזירים אותם למוטב, והראשים - אין מי יחזירם, ואף אם בטוחים קצת מצד עצמם. לכך השתדל משה רבינו ע"ה להיות השופטים יראי אלהים אנשי אמת, שאין מי שיחזירם כי אם יראת אלהים. באופן כי בקושי ימצא מלך שידיה אוהב הצדק לעצמו במה שנוגע אליו. אך ה' יתברך מלך אוהב צדקה ומשפט:

ואמנם צריך להבין נוסח שתקנו אנשי כנסת הגדולה בעשרת ימי תשובה המלך המשפט, דלכאורה הוא לשון שאינו מתקן, שהמשפט הוא שם ולא תואר, והשם לא יבא במקום התואר, ותקון הלשון הוא "המלך השופט". גם יש לדקדק למה לא זכר צדקה. אכן זה מתורץ עם מה שביארנו

נראה שמה שהוספנו בסוריים מרובעות היה בכלל כונת אמ"ז הגאון המחבר וזה"ה.

646. נראה שכאן חסר מחמת הצנזור או שאר פגעי הזמן, כי לא מובן הקשר בין הדברים. ועכ"פ

ואמר ומלכות זדון הרשעה וכו', נראה שכך בזה לכל מנהיג ומושל שינהיג העם בזדון, וכל מגמתו לתועלתו ותועלת הנלוים אליו, ולא יחוש לדלת העם העניים והאומללים, הכל נכנס תחת שם 'מלכות זדון':

ועל המנהיגים הצבור בנחת, אמר על הצדיקים ועל החסידים וכו' יהמו נא רחמיה ה' אליהו, ותן שכר טוב לכל הבורחים בשמך באמת, וישים חלקנו עמם, ולעולם לא נבוש כי כך בטחנו וכו'. ויש לדקדק דקשה ידיה אדידה, מעיקרא אמר "ותן שכר וכו' ושים חלקנו עמם" וכו', דמשמע שהמתפלל לא זכה עדין למדת הבטחון, והדר קאמר ולעולם לא נבוש כי כך בטחנו.

ונראה ששני מיני בטחון הם: האחד - שוים בו כל ישראל, והוא: שהם בטוחים שה' יתברך משגיח עליהם ולא ינום ולא יישן מלשומרם, וכמו שאמרו ז"ל (אסתר רבה י יא) "אלמלא מוראו איך אָמָה אחת יכולה להתקיים בין שבעים זאבים", וזה הבטחון

הכולל כלולים בו כל ישראל. אך הבטחון הפרטי שבטוחים בשם בבל פרטי עניניהם, מי ומי הם שזכו לזאת המדה, על זה אמר ותן שכר טוב לכל הבורחים בשמך באמת, דהיינו בטחון פרטי, וזהו "באמת". ועל הבטחון הכללי אמר לא נבוש כי כך בטחנו, רוצה לומר שלא נבוש מהאמות אשר אנו גולים ביניהם. ולזה סיים משען ומבטח לצדיקים:

תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת וכו' ובנה אותה וכו'. יש לדקדק דהפך הסדר, שתחלה הוה ליה להקדים הבנין ואחר כך תשכון. ונראה שאומרו תשכון רמז למאמרם ז"ל (מגילה כח) "והשימותי את מקדשיכם" (ויקרא כו לא), אף על פי שהם שוממים - בקדושתם הם עומדים. וכן אמרו (במדב"ר יא ב): לא זוהי שכינה מכותל מערבי. לזה אמר תשכון - מתפלל על זמן הגלות, שאף בזמן הגלות תשכון בתוך ירושלים, ועל ידי שתשכון בה בגלות והיא שוממה, לא תתאפק מלרחם עליהם, וכסא דוד [ענבך] מהרה בתוכה תכין ובנה אותה כאשר דברת⁶⁴⁷:

647. וע"פ ביאור אמ"ז הר"ב זל"ה מתישבת קושיא נוספת, והיא: שאם כבר מוכמח שבקדושתם הם עומדים ושלם זה שכינה וכו', איך למה ענין קבעו רבותינו ז"ל בקשת 'תשכון בתוך ירושלים' וע"פ ביאורו ז"ל אתי שפיר, שתיקנו לנו להתפלל שהשכינה השוכנת בתוך ירושלים בזמן הגלות תהיה באופן ובדרגה כזו שתעורר את מדת הרחמים כל כך עד שלא תוכל להתאפק מלבונן בה כסא דוד ולבנותה, שהדבר ידוע שדרגות דרגות יש בהשראת השכינה, שהרי מצד אחד

אמרו ז"ל (ברכות ו) ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמם - שנאמר אלהים נצב בעדתי אל. ומנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמם - שנאמר (תהלים פב) בקרב אלהים ישפוט. ומנין לשנים שיושבין ועוסקין בתורה ששכינה עמם - שנאמר (מלאכי ג) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וגו'. מאי "ולחושבי שמו" אמר רב אשי: חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשה - מעלה עליו הכתוב כאילו עשה. ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה

ועוד יש לפרש שבאומרו **תשכון** כבר קדם הבנין. אך אומרו **ובנה אותה כאשר דברת** הוא רוצה לומר שתעשה עמנו אות לטובה, שתסיר ממנו לב האבן, שבזה יהיה בנינה בנין עולם, ולא יגרמו עוונותינו להחרב. ונראה שזה כונו רבותינו ז"ל באומרם⁶⁴⁸ שבית המקדש המקנה תהיה בנויה באש. וכן אומרים בט' באב בברכת נחם: "כי אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה", והוא דבר זר ורחוק שיבנה החומות וכל שכן הבתים באש. אבל רמזו בזה שתבנה במדת הדין ולא מצד הרחמים, כי הבית שנבנה במדת רחמים - כשגבר החטא גברה מדת הדין ונחרב, אבל הבית האחרון יבנה בדין, ממילא לא יחרב. והוא שאמר הכתוב (ישעיה א כו) **ציון במשפט תפדה**.

ונראה שזה הוא המעם לאורך היגלות החל הוהי' (עובדיה א כ) בלי קץ וקצבה,

שהוא כדי למרק חטאתינו ועונותינו ועונות אבותינו, ולא ישאר פתחון פה למדת הדין לחלוק כלל. והוא שאמר (מיכה ז ח) **אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי**, כי רוב הנפילה היא סבה לקימה. וכפל **כי אשב וגו'**, כי בשני דברים לקו ישראל: בשפלות מכל האמות, ובגלותם לארצות אחרים ובפרט לבבל, ובגמרא אמרו (פסחים לד): "דיתבי בארעא חשוכה". וכל חוץ לארץ נקרא ארץ חושך לגבי ארץ ישראל שהיא גבוהה מכל הארצות, ולזה אמר [עוד] **כי אשב בחשך**: רומז על הישיבה, והדירה. והכלל: שרוב לקותינו נותן שננאל בדין ולא נוסף עוד לדאבה בע"ה. והוא שאמר הכתוב (ישעיה מ א) **נחמו נחמו עמי וגו' דברו על לב ירושלים וגו' כי נרצה עונה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה וגו'**, וכמו שנפרש לקמן בס"ד:

כפי שהיא שורה בזמן הנאולה, ואח"כ בא משיח ויבנה בית המקדש, וכן נראה מסדר הפסוקים בזכריה (סוף פרק ב ובפרק ג) שנאמר (שם ב יד) **רני ושמחי בת ציון כי הנני בא וישכנתי בתוכך נאם ה' ואח"כ אמר (פס' טו) ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ההוא והיו לי לעם וישכנתי (וזה ראייה נוספת שהשראת השכינה באה דרגות דרגות, שאם לא כן ה"ז כפול כי כבר אמר וישכנתי, א"ו זו דרגה נוספת) בתוכך וידעת כי ה' צבאות שלחני אליך. ואח"כ אמר (פס' טז) ונחל ה' את יהודה חלקו על אדמת הקדש ובחר עוד בירושלם (לבנות בה שוב את מקדשו). ע"כ. הרי שהוא כסדר שתיקנו רבותינו בתפלה.**

648. ע"פ זכריה (ב ט) ואני אחיה לה נאם ה' חומת אש סביב וגו', ע"י אבודרהם (סדר תפלת התעניות ד"ה נחם ה').

עמו? שנאמר (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי באוב אליך וברכתך. וכי מאחר דאפילו חד - תרי מבעיא? - תרי מכתבן מליהו בספר הזכרונות, חד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות. וכי מאחר דאפילו תרי - תלתא מבעיא? מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא, ולא אתינא שכינה - קמשמע לן דידינא נמי היינו תורה. וכי מאחר דאפילו תלתא - עשרה מבעיא? עשרה קדמה שכינה ואתינא, תלתא - עד דיתבי. עכ"ל. ואמרו עוד (סנהדרין טל). "כל בי עשרה שכינתא שריא". ומאיך אמרו ז"ל (יבמות סד. ב"ק פג.) שאין שכינה שורה על פחות משני אלפים ושתי רבבות מישראל, שנאמר (במדבר י לו) שובה ה' רבבות אלפי ישראל.

ולולא דבריו ז"ל יש לומר שבאמת סדר הנאולה כך יהיה: שקודם, תשוב השכינה באופן נעלה

מודים אנחנו לך וכו'. הנה בבאן תקנו רבותינו ז"ל לכרוע להשלים ד' כריעות, ונראה שהיה מספרם כן כנגד ד' יסודות: אש רוח מים עפר, שכלם כורעים ובורכים למי שעשאם:

אלהי, נצור לשוני מרע וכו'. זה אמרו במסכת ברכות (מ: יז) מכלל כמה מאמרים שהיו אומרים אותם בסוף התפלה. ובחרו העולם בזה, שהיא תפלה כוללת כמה ענינים הצריכים: א' על עונות הלשון דשכחי, כמאמר רבותינו ז"ל (ב"ב קסה) "והכל באבך לשון הרע". ולחיות שלשון הרע נחלק לשלשה, זה למעלה מזה, לכך התחיל בחמור וסיים בקל, שכן דרך השואל לשאול תחלה דבר מועט ואחר כך דבר גדול, שעל זה תקנו [להתודות בלשון] "חמאתי עייתי פשעתי" כמאמר רבותינו ז"ל (ילקוט תהלים תרעו. ועי' סנהדרין קו) בַּעֲנִי וכו'⁶⁴⁹, אף כאן בקש תחלה על החמור.

והנה הרע הגדול שב לשון הוא רכילות ועדות שקר ודברי נבלה רחמנא ליצלק. ושני לו: אחד בפה ואחד בלב. שלישי לו: לקלל חברו שקלל כבר. לזה אמר תחלה, אלהי נצור לשוני מרע, כולל כל דבר המפרסם אפורו בתורה: עדות שקר, רכילות וכו'.

ואחר כך בקש על החנופה ואמר ושפתותי מדבר מרמה. אחר כך בקש יותר, ולמקללי נפשי תדום. אחר כך בקש על הגאווה שהיא רעה חולה המצויה וקשורה על כל אדם [ואמר ונפשי כעפר לכל תהיה]. ואחר כך [פתח לבי בתורתך], שיפתח לו שערי חכמה, כמאמר רבותינו ז"ל (דברים רבה ג) שהתורה נמשלה למים:

והוא שאמר (תהלים סה ד) **דברי עונות גברו מני פשעינו אתה תכפרם**, יאמר: העונות שבדברים גברו מני, כי מכל [שאר העונות] יכולתי להשמר, ואך העונות התלוים בדבור - גברו מני, כי "הכל באבך לשון הרע" (ב"ב קסה), ולכן פשעינו בהם - אתה תכפרם:

וכיים יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך וכו', [יש להבין מדוע] תקנו רבותינו ז"ל לומר זה אחר התפלה. וגם יש לדקדק אומרו אמרי פי ולא תפילתי. גם אומרו והגיון לבי שהוא סותר הקודם, שאמר "אמרי פי" וכו'.

אך הענין [יובן] במאמרם ז"ל בירושלמי (ברכות פרק היה קורא הלכה י) הביאו הר"ן ז"ל פרק קמא דראש השנה, וזה לשונם: **א"ר יוסי: כל יומאי לא איכווני, חד זמנא איבעי מיכוין ומנתי לבניא, וחד אמר מנתי**

שנאמר שפתי כהן ישמרו דעת, שפתי צדיק ידעון רצון. אבל רשעים, ופי רשעים תהפוכות, שאינם יודעים לרצות את בוראם. אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע, שניאות מי יבין, שביקא לך. מנסתרות נקני, שביקא לך. גם מזדים חשוד עבדך - דלא לישתעו בי רבנן, שביקא לך וכו'.

⁶⁴⁹ וז"ל: דרש רבי דוסתאי דמן ביבי: למה דוד דומה? לסוחר כושי, א"ר אחא: הכושיים הללו יודעים לסבב את הפתחים, בתחלה הם אומרים: יש לכם מעט מים מששתה, הוא אומר יש לכם בצל אחד נותנין לו, אומר להם: בצל בלא פת נסיב לבא - כך הצדיקים יודעים לרצות את בוראם,

פרחיא. רבי פלוני אמר: מחזיקנא מיבותא לרישאי, דכי מטי למודים כרע מנפשיה. עכ"ל.

ושלמים וכן רבים המה ראו כן תמהו, איך תצא זאת מתחת יד חכמים גדולים כאלו, עד שמכח זה הוצרך הרב בעל העקדה לסבב פני המאמר לדרך אחרת שאינה נראית כלל, והפך פשוטו לגמרי. אבל הנראה כי פשוטו מבואר, שודאי החכמים האלו - כל תפלותיהם בכונה גדולה, אך מהיותם אדם - לא יבצר מהתערב פונתם בהבלי העולם, וזה שאמר ר' יוס' כל יומי לא איכוני, רוצה לומר לא איכוני כונה גדולה מתחלת התפלה ועד סופה, כי אנוס הייתי מחשב בהבל מהבלי העולם בשעת התפלה. ואמר: חד זימנא בעי מיכוין, רוצה לומר שנזדרזתי ונתתי אל לבי לכיון כונה שלמה בלי תערובת שום מחשבה כלל, ומבלי לב פנה לבי ומחשבותי ומניתי לבניא. וחד אמר ומניתי פרחיא.

ונוכל לעשות משל ומליצה בדבריהם ז"ל, דלכניא ופרחיא רמז לטרדות העולם שנחלקים לשני סוגים: מהם קבועים - כצורכי אכילה ושתיה, מהם עוברים - ככל הצרכים המתחדשים מיום ליום. ואמר: שאחד הביאו לבו לחשוב בטרדות הקבועים כמו לכניא שהם קבועים בכותלים, ואחד היה מחשב בטרדות המתחדשות כמו פרחיא שעוברים ופורחים:

ועוד יש לפרש שלכניא רמז לצורכי בניו שהם קבועים כלבנים, ופרחיא רמז לבנות

שפורחים כמו שאמרו ז"ל במדרש רבה (איכה רבה א ד) באותו שחלק תרנגולת בחכמה, ונתן תרי גדפי לשתי בנותיו של בעל הבית. באופן כי העולה מכללות המאמר כי אדם אין בארץ שיוכל להתפלל בכונה שלמה בלי שום תערובת כלל. ולזה תקנו חז"ל לומר בסוף התפלה יהיו לרצון אמרי פי, פירוש: שאף שתפילתי שהתפללתי היה לבי בל עמי, ומן השפה ולחוץ הייתי אומר, עם כל זה ברחמך הרבים יהיו לרצון אמרי פי, אמרי פי דייקא.

ולחיות שעל כל פנים צריך לבין במקצת התפלה, כמו שאמרו ז"ל (ברכות ה) לעולם ימוד אדם עצמו, אם יוכל לכיון ב'אבות' - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל. נמצא שעל כל פנים חלק מהתפלה הוא בכונת הלב, וגם בשאר התפלה צריך שיאנוס את עצמו ויתפלל בכונה, אלא שמטבע האדם - פונה מחשבותיו להבלי העולם, לזה התפלל יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, לומר: שבין החלק שהוא אמרי פי לבד, בין החלק שהוא בכונת הלב והגיון לבי, פלם יהיו לרצון. ואך בחלק הגיון לבי אמר לפניך, שחלק 'אמרי פי' דיו שיהיו לרצון ולא יכעסו עליו מן השמים, כי יליצו בעדו שהוא אנוס, אך בחלק 'הגיון לבי' אמר 'לפניך' שתקבל תפילתי ולא תשיבני ריקם:

ועם זה מתורץ מה שהקשו בגמרא (ברכות ט) למה לא תקנו פסוק זה בראש התפלה, ותירצו יעני שם. ועם מה שכתבנו, לא נכון לעשות כן, לקבוע פסוק זה בראש התפלה, כי בתחלה יהיה בדעת האדם לבין בתפלה

בכִּנְיָה שְׁלֵמָה, אך אחר שנמר ונאנס ולא כִּן יפה, יאמר פסוק זה על הכִּנְיָה שאמרנו:

ונפרש קצת מפסוקי הפרשה:

אמר וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שִׁמְעֵ אֵל הַחֲקִים וְאֵל הַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר אֲנִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּ וּבִאֲתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם. לֹא תִסְפוּ עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲנִי מַצְוֶה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם (ד א-ב). ויש לדקדק בהם: א' אומרו ועתה שהיא יתרה ואין לה מוכן. גם אומרו לֹא תוֹסִיפוּ וגו' לשמור וגו', דלכאורה משמע שזה חלילה היפך מה שעשו רבותינו ז"ל לגזור גזרות שניות לעריות ושבות לשבת. ושטחיות הכתוב מורה שֶׁלֹא תוֹסִיפוּ לְשֹׁמֵר אֶת וגו', יוכל להשתבש האדם לומר שֶׁלֹא תוֹסִיפוּ אפילו כדי לשמור:

אך בהדק היטב בכתוב, נראה דברי רבותינו ז"ל אמת. והנה תחלה אמר ועתה יִשְׂרָאֵל וגו', יאמר: הנכם רואים הדבוק שיש למעשה המצוות עם נתינת ארץ ישראל, כי הלא חָטָא קל שעשיתי מנע ממני הטובה ולא זכיתי ליכנס לארץ ישראל, מעתה - שמע אֵל החקים וכו' לְמַעַן תַּחֲיוּ וכו' וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ. ולחיות שחטא משה רבינו ע"ה היה בתוספת על דברי האל, שְׁצַוָּהוּ לְדַבֵּר והוא הָבָה בְּמִטָּה, לזה המשיך הענין ואמר לֹא תוֹסִיפוּ עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲנִי מַצְוֶה אֶתְכֶם וגו'.

והנה רבותינו ז"ל - אחר שֶׁמִּקְבֵּל בידם שיכולין לעשות משמרת למצוות התורה כפי

מה שיראה בעיניהם, אם כהוראת שעה, אם לקבוע לדורות - צריך לפרש אומרו לֹא תוֹסִיפוּ כפירושם ז"ל (מנהדרין פח) כגון חמש פרשיות בתפילין. ויראה שפירושם ז"ל מדוקדק בכתוב, דהוה ליה למימר לֹא תוֹסִיפוּ עַל אֲשֶׁר אֲנִי מַצְוֶה אֶתְכֶם וגו', אלא לומר שהתוספת הזו הוא עַל הַדָּבָר שהוא [מצוה] עליו [כבר] במציאות [מאת ה' יתברך] ויוסיף עליו, ואין זה אלא בהוסיף על הציצית ועל התפילין, ולא בהוסיף גדר וגזרה על מצות לא תעשה שאינה בגדר הדבר הנמצא [אשר אנכי כבר מצוה אתכם עליו]. ועוד יש לפרש שאין נקרא תוספת אלא דבר שאינו שמירה למצוה, אבל בדבר שהוא שמירה למצוה, אינו תוספת רק פסוי וחפוי למצוה.

ואומרו לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת נראה שחוזר למאמר וְלֹא תִגְרְעוּ, כי יעלה בלב האדם: אם לא ימצא ד' מינים שבלולב - יעשה ג', או אם לא מצא ד' פרשיות שבתפילין - יעשה ג' שנודמנו לו, כי יאמר כי טוב לָקִים מקצת המצוה, לזה הזהירה תורה וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ, אף שפָּנַתְכֶם לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' וגו', אך שכל הדברים המעכבים זה את זה, אם לא נמצאו כָּלֶם - לא יעשה הנמצא מהם:

וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים בְּלָכֶם חַיִּים (ד ד). בדרוש לנפטר בחלק ב' פירשתי בו פירושים שונים יְעִיז שם:

וְשֹׁמְרֵתֶם וְעֹשִׂיתֶם כִּי הוּא חֻקְמִתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעִינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם חֻקֶּם וְנִבְּנוּ הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה. כִּי מִי גוֹי גָּדוֹל

אֲשֶׁר לֹא אֱלֹהִים קִרְבִּים אֵלָיו כֹּה' אֱלֹהֵינוּ
בְּכָל קְרָאנוּ אֵלָיו (ד ו-י). יש לדקדק: אומרו
רק וגו' אין לה שחר. גם אומרו כי מי גוי וגו',
שצריך לִישֵׁב אומרו כי, ואיך תבא לנתינת
טעם. אך הענין, כי העמים אשר כבר ראו
כי מעת ברוא אלהים אדם, לא עשה כן לכל
גוי לתת מִצְוֹת רבות בשופע⁶⁵⁰ גדול כזה,
כי במה נחשבים שבע מִצְוֹת בני נח כנגד
תרי"ג מצות שנתנו לישראל, לזה יאמרו כֹּל
הגוים כי אין זה רק שעם חכם ונבון הגוי
הגדול הזה. וזהו ושמרתם ועשיתם כי היא
חכמתכם [וגוי' לַעֲנִי הַעַמִּים], וכיאר במה
יִיָּחַסוּ [העמים] החכמה לישראל, הוא באשר
ישמעון את החקים האלה בהפלגה מְרַבָּה,
ואמרו בודאי שלא נתנו החקים האלו כָּלָם
לישראל רק מהיותו עם חכם ונבון הגוי
הגדול הזה:

ואמר הגוי הגדול, שאף שיִּמְצָא פָּעַם [מן
העמים - אנשים] חכמים מְחַכְמִים, רוב ההמון
אין בהם חכמה, אך ישראל - כל רבִּוּיָם עם
חכם ונבון, כי על כן נתנו להם כל המצות
האלה שיוכלו לסובלם, שמצד פקחותם ידעו
לישא וליתן בהם ולהעלותם על פה, לא עשה
כן לכל גוי להיותם אטומים מהבין. והגם כי
ימצאו באֲמֹת חכמים בעניני העולם - חכמת
התורה שנבה מהם, כי היא חכמה עלתה על
כל החכמות, מצד מדות שהתורה נדרשת
בהם: קל וחומר וגזרה שוה וכו', כי כל
מדותיה אלהיות לא יערבן חכמה מחכמות

העולם. ונתאמת אצלנו כי גם חכמי אֲמֹת
העולם אשר הועתק להם תלמודנו הקדוש
ונתעסקו בו - נאטם שכלם מדהבין בפוגיות
שבו, רק בדברי אנדה שבו.

והוא אצלי פירוש הכתוב (תהלים קמז יט)
מְגִיד דְּבָרָיו לַיעֲקֹב חֲקִיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל
לֹא עָשָׂה כֵן לְכָל גּוֹי, ולא זו אלא גם אם
ילמדוהו - וּמִשְׁפָּטִים כָּל יַדְעוּם עוֹמֵק דִּינִי
ממונות. ועוד יש לי בו פירוש אחר, מגיד
דבריו - הם מצות בני נח, חקיו ומִשְׁפָּטָיו
- הם דיני ישראל, לֹא עָשָׂה כֵן לְכָל גּוֹי
וּמִשְׁפָּטִים כָּל יַדְעוּם - לומר: 'המתים אינם
יודעים מאומה'⁶⁵¹, אפילו משפטיהם לֹא
ידעו כי אם ישראל:

ואמר אחר כך כי מי גוי גדול אשר לו
אלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו וגו'. יאמר: שאם יאמר
האדם כי הגוים לא יאמינו שהתורה מן
השמים עד שיִּחַיְבוּ מזה חכמת ישראל, לזה
אמר כי מי גוי גדול אשר לו אֱלֹהִים וגו',
פירוש: מי גוי גדול שנתפרסמה לו הקורבה
בינו לאלוהו כֹּה' אלהינו בכל קראנו אליו,
והמפורסמות האלו יעידון יגידון כי תורתנו
מן השמים, כי לא ירחיק זה כי אם המרחק
שבין ה' יתעלה ובין שוכני תבל, כי ירחיקו
שהאלהים בשמים ישיגו על שוכני בתי חומר
לתת להם חק ומשפט, כי הוא נבדל ונשגב
עליהם הבדל רב. אך בהתפרסם ההשגחה
הגדולה שמשגיח בהם בכל עניניהם, וכי
הוא יתעלה בתוכם כמלך בגדוד, לא ירוחק

651. ע"פ קהלת ט ה.

650. היינו בשופע.